

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าแบบอิสระเรื่อง การผลิตคู่มือการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพชุมชนรอบโรงไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ได้มีการศึกษาและค้นคว้าหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้คือ

1. แนวคิดการพัฒนากลุ่มอาชีพ
2. แนวคิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์
3. แนวคิดการเรียนรู้ของชุมชน
4. แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้
5. แนวคิดการผลิตคู่มือ
6. แนวคิดการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์
7. ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และการได้รับความพึงพอใจ
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการพัฒนากลุ่มอาชีพ

ความเป็นมาของการพัฒนากลุ่มอาชีพ

เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อการผลิต และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในชุมชนเพื่อให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ที่ยั่งยืนแก่กลุ่มและชุมชน นโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร จุดมุ่งหมายเพื่อให้สมาชิกมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยการรวมกลุ่มเพื่อพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชน เพื่อผลิตหรือให้บริการ สร้างงานและรายได้ต่อตนเอง กลุ่มและชุมชน ปัจจุบันกลุ่มอาชีพผลิตสินค้าและบริการที่หลากหลาย เช่น ผลิตภัณฑ์กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้ผลิต กลุ่มที่ให้บริการ เช่น กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น การดำเนินธุรกิจของกลุ่มมีหลายระดับ ได้แก่ กลุ่มที่มีศักยภาพในการผลิตเชิงธุรกิจ และกลุ่มที่ยังมีปัญหาบางประการเช่น คุณภาพผลผลิตที่ไม่

สม่ำเสมอ จำนวนที่ผลิตได้ หรือคุณภาพที่ไม่ได้มาตรฐานเดียวกัน การบรรจุภัณฑ์ไม่ได้รับมาตรฐาน ไม่ตรงตามความต้องการของตลาด หากได้รับความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และส่งเสริมให้กลุ่มอาชีพมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์การผลิตสินค้าตามความถนัดและความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น การส่งเสริมการพัฒนาด้านการตลาด การเชื่อมโยงเครือข่ายการผลิตและการตลาด การขยายธุรกิจตามความพร้อมและความต้องการของกลุ่ม รวมถึงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในระยะยาวจะส่งผลให้ชุมชนมีความมั่นคงทั้งด้านการงานและรายได้ที่มั่นคงยั่งยืนต่อไป (ธนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, 2555 : 108)

วิธีการพัฒนากลุ่มอาชีพ

1. เตรียมข้อมูลกลุ่มอาชีพและกลุ่มการผลิตที่มีศักยภาพ โดยรวบรวมข้อมูลผลผลิต ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพจากจังหวัดและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของกลุ่มอาชีพ ศักยภาพของกลุ่มการผลิต และภาคธุรกิจเอกชน
2. จัดหาตลาดให้แก่ผลิตภัณฑ์ของชุมชน เช่น ตลาดสินค้าชุมชน เครือข่ายของร้านค้าชุมชน ภาคธุรกิจเอกชน
3. ปรับปรุงทักษะและคุณภาพของผลิตภัณฑ์จากชุมชน เพื่อให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการยอมรับทางด้านมาตรฐานคุณภาพ
4. สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพในชนบท เพื่อสร้างกระบวนการเรียนและการจ้างงานในชนบทให้มากขึ้น
5. เสนอข้อมูลของกลุ่มอาชีพให้ภาคธุรกิจพิจารณา เพื่อกำหนดคุณภาพผลิตภัณฑ์
6. ประสานให้กลุ่มอาชีพและภาคธุรกิจได้พบกันเพื่อทำการตกลงเบื้องต้น ในด้านคุณภาพรูปแบบ ปริมาณ การบริหารจัดการ และการตกลงทำธุรกิจร่วมกัน
7. ประสานภาคอุตสาหกรรมโดยผ่านชุมชน หรือกลุ่มอาชีพ เพื่อให้มีการกระจายการผลิตไปสู่ชนบท เช่น การกระจายให้กลุ่มในชุมชนผลิตชิ้นส่วนต่างๆ ของอุตสาหกรรม โดยคำนึงถึงรายได้มาตรฐานการทำงานและสิ่งแวดล้อม
8. หากกลุ่มอาชีพไม่สามารถผลิตสินค้าได้คุณภาพในระดับที่ภาคธุรกิจต้องการหรือมีจำนวนจำกัด ภาคราชการจะต้องให้การสนับสนุนแก่กลุ่มอาชีพ เช่น พัฒนาฝีมือ เพิ่มทักษะ จัดหาแหล่งเงินทุน วัตถุดิบ และการบริหารจัดการ เป็นต้น (ธนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, 2555 : 114)

แนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพ

แนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนากลุ่มอาชีพในชุมชน ชนบท การที่จะให้ชาวบ้านในชนบทมารวมกลุ่มกันเพื่อประกอบอาชีพใดอาชีพหนึ่ง หน่วยงานที่รับผิดชอบไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐ หรือหน่วยงานภาคเอกชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจ

วิถีชีวิต และความต้องการของคนในชุมชน แนวทางการพัฒนากลุ่มอาชีพต้องปฏิบัติตามหลักการ (สมพันธ์ เฑชะอริก และคณะ, 2544 : 114-115 อ้างถึงใน ชเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, 2555 : 114-115) ดังนี้

1. หัวใจสำคัญในการพัฒนาคนคือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยการอบรมให้ความรู้ สร้างความเข้าใจแก่สมาชิกกลุ่ม
2. การพัฒนากลุ่มอาชีพการดำเนินการมีลักษณะเอื้ออาทรต่อกัน ให้โอกาสและช่วยเหลือ ผู้ด้อยโอกาส
3. การสร้างกลุ่มอาชีพจะต้องค้นหาผู้นำที่เสียสละ และอุทิศตนในการทำงานจึงจะช่วย ให้กลุ่มสามารถพัฒนาต่อไปได้อย่างยั่งยืน
4. การจัดตั้งธนาคารแรงงานเพื่อช่วยเหลือ และแลกเปลี่ยนแรงงานภายในกลุ่มการพัฒนา กลุ่มอาชีพส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในด้านต่างๆ ดังนี้
 - 4.1 ผู้ด้อยโอกาสได้รับโอกาสมากขึ้น
 - 4.2 ความสามัคคีในชุมชน และการพึ่งตนเองของสมาชิกกลุ่มอาชีพ
 - 4.3 เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น และลดปัญหาการอพยพแรงงานออกนอกพื้นที่
 - 4.4 ลดปัญหาเสียดินในกลุ่มเยาวชน และลดปัญหาอาชญากรรมในพื้นที่
5. การพัฒนากลุ่มอาชีพนอกจากจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนยังก่อให้เกิดผลดีต่อชุมชน ดังนี้
 - 5.1 ผู้นำกลุ่มอาชีพเข้มแข็งและมีศักยภาพ
 - 5.2 การใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นจุดเชื่อมประสาน
 - 5.3 ความสามัคคีในกลุ่ม
 - 5.4 สมาชิกกลุ่มอาชีพสามารถพึ่งพาตนเองและมีรายได้
 - 5.5 สามารถรวมกลุ่มเกษตรกร แม่บ้านและเครือข่าย
 - 5.6 กิจกรรมการรวมกลุ่มมีความหลากหลาย

การพัฒนาและการส่งเสริมกลุ่มอาชีพให้ประสบความสำเร็จขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ได้แก่ ความพร้อมของชุมชน ทรัพยากรในท้องถิ่น ความเสียสละของผู้นำกลุ่ม ความสามัคคีของ สมาชิกกลุ่ม ความโปร่งใสของคณะกรรมการ ความมุ่งมั่นของสมาชิกที่จะประกอบอาชีพที่ได้รับ การส่งเสริม ความจริงใจในการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่น ข้อจำกัดด้านเงินลงทุน เทคโนโลยีที่เหมาะสม และตลาดรองรับผลิตภัณฑ์กลุ่มอาชีพ (ชเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, 2555 : 133)

จากแนวคิดข้างต้นพอสรุปได้ว่า การพัฒนากลุ่มอาชีพควรอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมแก้ไขปัญหา การพัฒนาจะเกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หากมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มให้เกิดการเรียนรู้ การพึ่งตนเองและเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนและชุมชนและความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกกลุ่มอาชีพ

แนวคิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์

ความหมายของการพัฒนาผลิตภัณฑ์

ประสงค์ ประณีตพลกรัง (อ้างถึงใน ขจรศักดิ์ วงศ์วิราชและอัคราภรณ์ มลิวงศ์, 2554 : 257-258) ให้ความหมายว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์คือ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่หรือปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิม เพื่อสร้างคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้แตกต่างจากคู่แข่ง เพิ่มรูปแบบและขนาดของผลิตภัณฑ์

สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2547 : 3) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์ โดยการส่งเสริมพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน จนถึงขั้นได้รับรองมาตรฐานต่างๆ ตามเกณฑ์ที่กำหนดของแต่ละมาตรฐาน ได้แก่ มาตรฐาน อย. (สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา) มาตรฐาน มอก. (มาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม) มาตรฐาน มกอช. (มาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ) มาตรฐาน หัสดาเกษตรและมาตรฐานอื่นๆ อาทิ ลิขสิทธิ์ทางปัญญา เครื่องหมายรับรองของสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ เกียรติบัตร ฯลฯ

แนวทางสำคัญในการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ 4 ด้าน คือ

1. ด้านปัจจัยการผลิต มุ่งส่งเสริมให้ผู้ผลิตเลือกใช้ปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพในท้องถิ่น การปรับปรุงเทคโนโลยีการผลิต พัฒนาประสิทธิภาพทักษะฝีมือแรงงานการผลิต
2. ด้านผลิตภัณฑ์ พัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์การแปรรูป และการบรรจุหีบห่อ ให้ถึงระดับที่ได้รับการรับรองจากหน่วยงานการมีกระบวนการผลิตที่ได้มาตรฐาน
3. การสร้างความสมดุลของการผลิตกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยสนับสนุนการผลิต และแปรรูปภายใต้แนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืน สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเพื่อประหยัดพลังงาน
4. การสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ให้กับกลุ่มผู้ผลิต ให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ เรื่อง การพัฒนาการผลิต และแปรรูป การตลาด การบริหารระบบจัดการกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นการสร้างรากฐานการผลิตของประเทศให้เข้มแข็งและยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์เพื่อการตลาด

การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อให้ได้ผลตอบรับจากผู้บริโภคผ่านการซื้อผลิตภัณฑ์ นอกจากคุณสมบัติพื้นฐานของผลิตภัณฑ์ การได้รับการรับรองคุณภาพมาตรฐานของผลิตภัณฑ์จากหน่วยงานที่น่าเชื่อถือ การจัดการด้านบรรจุภัณฑ์ยังเป็นปัจจัยทางการตลาดที่สามารถส่งเสริมการขาย และการยอมรับจากผู้บริโภค ประชิด ทิณบุตร (2531 : 23) กล่าวถึง ความสำคัญและบทบาทของบรรจุภัณฑ์ในการทำหน้าที่ทางการตลาดไว้ 5 ประการ

1. บรรจุภัณฑ์ที่มีคุณสมบัติเพื่อบรรจุและคุ้มครอง
2. ป้องกันสินค้า บรรจุภัณฑ์ต้องแสดงให้เห็นตัวผลิตภัณฑ์ในทันทีโดยใช้ชื่อการค้า
3. เครื่องหมายการค้า ชื่อผู้ผลิต ลักษณะและประเภทของสินค้าเพื่อความสะดวกของผู้บริโภค
4. บรรจุภัณฑ์ที่เอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการขนส่ง การเก็บรักษา
5. บรรจุภัณฑ์ที่ดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคได้ดี และบรรจุภัณฑ์มีบทบาทและหน้าที่เป็นองค์ประกอบร่วมในการกำหนดราคา

โดยสรุปแล้วการพัฒนาผลิตภัณฑ์ คือ การพัฒนา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์ให้ตรงตามความต้องการของตลาด การสร้างความแตกต่างให้ตัวสินค้า และเพื่อเพิ่มทางเลือกให้กับผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์ ตราสินค้า การพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ อย่างไรก็ตามการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้องขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญา และการถ่ายทอดความรู้ใหม่สู่ชุมชน เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีคุณภาพดีและต้นทุนการผลิตที่ไม่สูงจนเกินไป

แนวคิดการเรียนรู้ของชุมชน

การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2552 : 71-72) กล่าวว่า การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ต้องให้ความสำคัญกับกรอบแนวคิดด้านพฤติกรรม โดยรวมของบุคคล สถาบันทางสังคม ชุมชน และระบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในสังคมนั้นๆ ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการทรัพยากรในทุกลักษณะไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเพราะสังคมคือ องค์กรรวมของรูปแบบพฤติกรรมทางสังคมที่ต้องการ

องค์ประกอบของสังคมที่พึงประสงค์ในระดับของปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาคที่สำคัญ ได้แก่

วินัยในการฝึกฝนและควบคุมตนเอง (Personal Mastery) วินัยและการควบคุมตนเอง จะช่วยให้บุคคลมีพลังในการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ประกอบด้วยการทำความเข้าใจกับหลักสำคัญ 2 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ประการแรก ได้แก่ “สาระแห่งชีวิต” หมายความว่า การฝึกฝนตนเอง ในการพุ่งความสนใจไปที่เรื่องสำคัญที่สุด บุคคลจะฝึกฝนตนเองในเรื่องดังกล่าวได้จะต้องเป็นผู้ที่มี ศักยภาพในการจัดลำดับความสำคัญและมีสมาธิ

2. การเรียนรู้ประการที่สอง ได้แก่ การฝึกมองโลกสภาพแวดล้อมรอบตัวตามสภาพ ความเป็นจริงและเรียนรู้ที่จะจัดการกับสภาพปัญหา นอกจากนี้บุคคลต้องฝึกฝนในการสร้าง วิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) การที่บุคคลมีวิสัยทัศน์เฉพาะปัจเจกจะยากในการที่จะนำองค์กร ไปสู่เป้าหมายได้ ดังนั้น การดำเนินวิสัยทัศน์ร่วมขององค์กรหรือชุมชนมาสู่การแลกเปลี่ยนความรู้ การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและองค์กร และเพิ่มพลังเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

3. ความสามารถในการสนทนาแลกเปลี่ยนอย่างลึกซึ้ง (Dialogue) ประกอบด้วย การจัดทำภาพจำลองทางความคิด (Mental Model) ประกอบด้วย โลกทัศน์ ชีวทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ระบบคุณค่าอันนำไปสู่การมีระบบคิดที่หลากหลายเป็นระบบการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) ผ่านสนทนาแบบสร้างสรรค์ (Creative Dialogue) และความไว้วางใจ (Trust)

4. การมีทัศนคติที่เหมาะสมในการมองโลกและระบบที่ซับซ้อน บุคคลควรฝึกฝน และปรับเปลี่ยนวิธีการมอง เพื่อให้สามารถมองเห็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อนด้วยระบบ ความคิดแบบเชื่อมโยง โดยใช้จินตนาการแบบสร้างสรรค์ การฝึกฝนดังกล่าวต้องอาศัยวิถีคิด กระบวนการแบบ (Systems) โดยการใช้กระบวนการเพื่อให้เห็นภาพรวม ทั้งหมดนี้จะช่วยให้ บุคคลสามารถสังเคราะห์และมองเห็นการปฏิสัมพันธ์ที่มีมิติที่ซับซ้อน ความคิดแบบนี้เรียกว่า การคิดแบบกระบวนการหรือคิดแบบองค์รวม

ครรชิต พุทธโกษา (2554 : 1) กล่าวว่า การนำความรู้จากภายนอกในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ให้กับชุมชนและเป็นประโยชน์เพียงชั่วคราวไม่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ยั่งยืน และ ไม่อาจนำประเทศไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในทิศทางที่ต้องการได้ หากแต่การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ การทำงานจากเดิมมาเป็นการประสานความรู้ที่มีอยู่แล้วภายในชุมชนและความรู้หรือเทคโนโลยีใหม่ จากภายนอกชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อแก้ไขปัญหาโดยยึดพื้นที่ และความต้องการของชุมชนเป็นหลัก โดยหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเป็นเพียงผู้มีบทบาทในการประสานและผลักดันกระบวนการ มีส่วนร่วมเป็นทางออกที่ส่งผลต่อการพัฒนาในระยะยาวและยั่งยืนมากกว่าหลักของการประสาน

ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญ เนื่องจากก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคิด พฤติกรรม เมื่อชุมชนใดมีการปลูกฝังความรู้ ทักษะคิดในทางที่เป็นประโยชน์ การเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกำหนดแนวทาง กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น การจัดการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาตนเอง กลุ่มอาชีพชุมชน เชื่อมโยงไปสู่ท้องถิ่น จังหวัดและระดับประเทศต่อไป

นิยพรธ วรรณศิริ (2540 : 216) เสนอว่า เครือข่ายการเรียนรู้เริ่มต้นจากระบบเครือข่ายที่เป็นสภาพของความสัมพันธ์ของบุคคลจากวงแคบที่สุดนับจากตัวเราไปถึงวงกว้างเท่าที่พอนับได้ วงแคบที่สุดคือ วงของครอบครัวและวงกว้างที่สุดอาจนับถึงเผ่าพันธุ์ แต่ส่วนใหญ่การนับความสัมพันธ์ทางเครือข่าย มักนับในวงแคบมากกว่าวงกว้าง โดยเริ่มนับจากระดับความสัมพันธ์ของบุคคลในครัวเรือนเดียวกันก่อนการเรียนรู้โดยเครือข่ายสังคม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542) ได้ให้ความหมาย เครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสาร การใช้ทรัพยากรและปฏิบัติตนอย่างสอดคล้อง ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดและ

กระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความต้องการของบุคคลและชุมชน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) กล่าวว่า เครือข่ายการเรียนรู้ คือ การที่ชาวบ้านรวมตัวกัน ขบคิดปัญหาของเขา รวมพลังแก้ปัญหาและหาผู้นำขึ้นมาจากหมู่บ้านด้วยตนเองแล้วรวมตัวกันเพื่อมีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่กัน เรียนรู้ดูงานด้วยกัน จนกระทั่งเกิดเป็นกระบวนการแก้ปัญหาได้ การทำมาหากินดีขึ้น เศรษฐกิจแต่ละครอบครัวดีขึ้น

สรุปได้ว่า เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัยในการทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยเกื้อกูล โดยอาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านสื่อการเรียนรู้ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งประเภทสื่อบุคคลและสื่อสารมวลชนประเภทต่างๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อเสียงและภาพ เป็นต้น ที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีผลต่อการดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลงสังคมและคุณภาพชีวิตก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)

แนวคิดการผลิตคู่มือ

ความหมายของคู่มือ

คู่มือ (Handbook หรือ Manual) หมายถึง หนังสือหรือเอกสารที่จัดทำขึ้น รวบรวมเนื้อหาทั้งภาคทฤษฎีและแบบฝึกปฏิบัติ และมีรายละเอียดวิธีการปฏิบัติกิจกรรมเกี่ยวกับเรื่องนั้น รายละเอียดง่ายต่อการเรียนรู้ สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเป็นแนวทางในการปฏิบัติเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีคำถาม เฉลยคำตอบและอธิบาย (วินัย บัวแดง, 2547 : 20)

คู่มือ (Handbook) หมายถึง หนังสืออ้างอิงประเภทหนึ่งจัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมเรื่องราวและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ แนวโน้มเฉพาะด้านเรื่องที่น่าสนใจด้านใดด้านหนึ่งสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะ สามารถใช้เป็นคู่มือศึกษาเรื่องที่สนใจ หรืออาจเป็นคู่มือการปฏิบัติงาน และใช้เป็นแหล่งอ้างอิงข้อเท็จจริง (สุนิตย์ เย็นสบาย, 2543 : 97)

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า คู่มือเป็นสื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจ สื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบพิเศษผลิตเพื่อเผยแพร่ รวบรวมเรื่องราว ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล หรือเหตุการณ์ที่น่าสนใจเฉพาะด้านทั้งภาคทฤษฎีและแบบฝึกปฏิบัติ สามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ มีคำอธิบายและคำตอบ รายละเอียดง่ายต่อการเรียนรู้ สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง

ลักษณะของคู่มือที่มีคุณภาพ

บุญเกื้อ ควรหาเวช (2542 : 77) กล่าวว่า ลักษณะของคู่มือที่มีคุณภาพควรคำนึงถึงภาษาที่ชัดเจน เข้าใจง่าย ใคร่ครวญถึงปัญหาและสถานการณ์อย่างทะลุปรุโปร่ง เพื่อให้ผู้ใช้คู่มือได้ใช้เป็นอย่างดี ควรออกแบบคู่มือให้สวยงามน่าหยิบอ่าน มีรูปภาพหรือการ์ตูนประกอบเพื่อให้มีความน่าสนใจ หากทำเป็นเล่มควรทำปกให้มีความสวยงามและทนทานต่อการใช้สอย หน้าปกควรเขียนอย่างเด่นชัด

ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และมาเรียน นิลพันธ์ (2542 : 17-18) กล่าวว่า คู่มือที่ดีควรมีเนื้อหาสาระรายละเอียดตรงกับเรื่องที่ศึกษา และไม่ยากจนเกินไปจนทำให้ไม่มีผู้สนใจจะหยิบอ่าน การนำเสนอเนื้อหาควรให้เหมาะสมกับพื้นความรู้ของผู้ที่จะศึกษาข้อมูลที่มีในคู่มือ ผู้อ่านสามารถประยุกต์ใช้ได้ เนื้อหาควรเหมาะสมที่จะนำไปอ้างอิงได้ ควรมีกรณีตัวอย่างประกอบในเรื่อง เพื่อช่วยต่อการทำความเข้าใจ ควรมีการปรับปรุงเนื้อหาของคู่มือให้ทันสมัยเสมอ ด้านรูปแบบตัวอักษรที่ใช้ควรมีตัวโต และมีรูปแบบที่ชัดเจนอ่านง่าย เหมาะกับผู้ใช้คู่มือ ควรมีภาพหรือตัวอย่างประกอบเนื้อหา ลักษณะการจัดรูปเล่มควรทำให้น่าสนใจ การใช้ภาษาควรให้เข้าใจง่าย เหมาะสมกับผู้ใช้คู่มือ ระบบการนำเสนอควรเป็นระบบจากง่ายไปยาก หรือเป็นเรื่องๆ ให้ชัดเจนสำหรับการนำไปใช้ ควรระบุขั้นตอน วิธีการใช้คู่มือให้ชัดเจน มีแผนภูมิ ตาราง ตัวอย่างประกอบ นำไปปฏิบัติได้จริง มีข้อมูลเพื่อสามารถประสานงานได้สะดวกรวดเร็ว บอกประโยชน์ และข้อควรปฏิบัติให้เข้าใจง่าย

เครือวัลย์ เผ่าผึ้ง (2548 : 33) กล่าวถึงลักษณะของคู่มือที่ดีไว้ ดังนี้ คู่มือที่ดีควรมีตัวอักษรขนาดใหญ่ ภาษาที่ใช้เข้าใจง่าย ลักษณะการจัดรูปเล่มน่าสนใจ ขนาดรูปเล่มไม่เล็กไม่ใหญ่เกินไป มีแผนภูมิ ตาราง ภาพและตัวอย่างประกอบเพื่อให้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ควรระบุขั้นตอนและวิธีการใช้คู่มือให้ชัดเจน ระบบการนำเสนอควรเป็นระบบจากง่ายไปยากหรือเป็นแบ่งเรื่องชัดเจน การนำเสนอเนื้อหาถูกต้อง ชัดเจน บรรจุสาระหรือรายละเอียดตรงกับเรื่องที่ศึกษา เนื้อหาควรเหมาะสมสามารถอ้างอิงหรือประยุกต์ใช้ได้ และผู้ศึกษามีความเข้าใจตรงกันสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง หลังจากศึกษาคู่มือ

ประเภทของคู่มือ

ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ (2552 : 165) กล่าวว่าหนังสือคู่มือ เป็นหนังสือที่ใช้ควบคู่ไปกับการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นหนังสือที่ให้แนวทางการปฏิบัติแก่ผู้ใช้ให้สามารถกระทำสิ่งนั้นได้ บรรลุสำเร็จเป้าหมาย โดยทั่วไปหนังสือคู่มือมี 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ คู่มือครู คู่มือผู้เรียน และคู่มือทั่วไป (กาญจนา จำนงค์ดี, 2551 : 30) ดังนี้

1. คู่มือการสอนของครูเพื่อเป็นแนวทาง หรือคู่มือทั่วไปมิไว้เพื่อให้ผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมได้มีหลักการแนวทางในการจัดดำเนินงานในเรื่องของกิจกรรมทุกประเภท มีข้อเสนอแนะให้ครู

ได้ศึกษาก่อนการเรียนการสอน เรื่องหลักการสอน วิธีการสอนและจัดกิจกรรมในหลักสูตร หรือกิจกรรมนอกหลักสูตรเพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ไม่หลงทาง ไม่ทำให้เสียเงินเสียเวลา เช่น คู่มือการใช้หลักสูตร คู่มือรายวิชา คู่มือการใช้สื่อ เป็นต้น

2. คู่มือนักเรียน ให้นักเรียนได้มีแนวทางในการปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เช่น คู่มือนักเรียนของโรงเรียน หรือเป็นคู่มือตำราเรียน เพื่อจะได้ใช้ตำราเรียนได้ถูกต้อง รวดเร็ว และเกิดประโยชน์สูงสุด

3. คู่มือการจัดกิจกรรมจัดทำไว้เพื่อให้ผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมได้มีหลักการแนวทางในการดำเนินงานในเรื่องของกิจกรรมทุกประเภทได้สะดวก รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ กิจกรรมที่จัดบรรลุตามวัตถุประสงค์

องค์ประกอบของคู่มือ

ปรีชา ช่างขวัญยืน และคณะ (2552 : 170-171) กล่าวว่าคู่มือโดยทั่วไปควรประกอบไปด้วยรายละเอียดต่างๆ ที่จำเป็น เช่นเดียวกับคู่มือครู ยกเว้นรายละเอียดเกี่ยวกับการเตรียมการสอน กระบวนการวิธีการ กิจกรรมการสอน และการวัดและประเมินผลการสอน นอกจากนั้นควรให้รายละเอียดต่างเช่นเดียวกับคู่มือครู ซึ่งได้แก่

1. คำชี้แจงคู่มือ
2. คำชี้แจงเกี่ยวกับการเตรียมการที่จำเป็นต่างๆ เช่น วัสดุ อุปกรณ์ สื่อ ฯลฯ
3. เนื้อหาสาระและกระบวนการหรือขั้นตอนในการดำเนินการ
4. ความรู้เสริมหรือแบบฝึกหัดหรือแบบฝึกปฏิบัติ เพื่อช่วยผู้อ่านในการฝึกฝน
5. ปัญหาและคำแนะนำเกี่ยวกับการป้องกันและแก้ปัญหา
6. แหล่งข้อมูลและแหล่งอ้างอิง

ขั้นตอนการผลิตคู่มือ

คู่มือ (Booklets) มีลักษณะเป็นหนังสือเล่มเล็ก ความหนาไม่น้อยกว่า 8 หน้าแต่ไม่เกิน 48 หน้า ลักษณะทางกายภาพเหมือนกับจุลสารทุกประการ เป็นสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก พิมพ์สี่เหลี่ยม มีปกหุ้มต่างหาก มักใช้ปกอ่อน รูปเล่มไม่แข็งแรง และไม่พิถีพิถันในด้านความสวยงาม มีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากจุลสารคือ จุลสารเสนอเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงด้านเดียวโดยใช้รูปแบบในการนำเสนอเหมือนกันทั้งเล่ม เช่น ถ้าเป็นจุลสารที่ผลิตขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ให้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกมะม่วง ภายในเนื้อหาก็คะแบ่งการเป็นหัวข้อย่อยต่างๆ เกี่ยวกับการปลูกมะม่วงทั้งสิ้น แต่ถ้าเป็นการเสนอในลักษณะของหนังสือคู่มือหรืออนุสารจะแตกต่างออกไป แม้จะเป็นการเสนอในประเด็นใดประเด็นหนึ่งเพียงประเด็นเดียวก็ตาม การนำเสนอในหนังสือคู่มือทำได้หลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการเสนอด้วยบทความ สารคดี ข้อเขียนเชิงพรรณนา ข้อเขียนเชิงบรรยาย และถึงแม้ว่า

จะเขียนด้วยผู้เขียนหลายคนแต่เรื่องราวก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับประเด็นที่ตั้งไว้ทั้งสิ้น (บุญบา สุธีธร, อ้างถึงใน อรุณรัตน์ ชินวรรณ, 2553 : 215-217) โดยมีขั้นตอนการผลิตดังนี้

1. ออกแบบปกและเตรียมต้นฉบับด้านเนื้อหา ข้อความและภาพประกอบโดยเขียนให้สั้นกระชับ เข้าใจง่าย ใช้ภาษาง่าย ไม่เป็นทางการ และควรมีภาพประกอบที่สื่อความหมายเนื้อหาได้ทันที

2. กำหนดรายละเอียดในการพิมพ์

2.1 กำหนดขนาดรูปเล่ม จำนวนหน้าของกลุ่มมีจำนวนหน้าไม่น้อยกว่า 8 หน้า และไม่เกิน 48 หน้า เพื่อให้ใช้วิธีเย็บแบบมุงหลังคาได้ กระดาษที่ใช้ในการทำปกโดยทั่วไปมักใช้กระดาษคุณภาพดีกว่า เช่น กระดาษอาร์ต ส่วนเนื้อในอาจใช้กระดาษปอนด์หรือกระดาษปรู๊ฟ

2.2 ทำต้นฉบับแบบร่าง กำหนดเนื้อหาและภาพประกอบเพื่อเป็นแนวทางการจัดวางเนื้อหาและภาพประกอบ

2.3 กำหนดแบบและขนาดตัวอักษรในต้นฉบับเพื่อให้โรงพิมพ์เรียงพิมพ์ตามต้นฉบับ

3. พิสูจน์อักษร ตรวจสอบความถูกต้อง ตัวสะกด การันต์ ทำขึ้นงานต้นแบบแต่ละหน้าตามต้นฉบับร่างที่กำหนดไว้

4. ส่งต้นฉบับเข้าสู่กระบวนการพิมพ์และเย็บเล่มต่อไป

สรุปได้ว่า กลุ่มเป็นสิ่งพิมพ์ประเภทหนึ่งจัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ใช้สำหรับศึกษาเรื่องที่สนใจแบ่งกลุ่มี้ออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ 1.คู่มือการศึกษาเฉพาะเรื่องหรือเฉพาะสาขาวิชา 2.คู่มือในการปฏิบัติงานด้านหนึ่งหนังสือคู่มือเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อบุคคลทั่วไปและผู้ที่กำลังศึกษาค้นคว้า ทั้งนี้เพราะหนังสือคู่มือได้รวบรวมเรื่องที่เฉพาะเจาะจงมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากหนังสืออ้างอิงประเภทอื่นๆ คู่มือจึงมีเนื้อหาทั้งภาคทฤษฎีและแบบฝึกปฏิบัติ สามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ มีคำอธิบายและคำตอบ รายละเอียดง่ายต่อการเรียนรู้ สามารถศึกษาได้ด้วยตนเองการเสนอความรู้เปิดเคล็ดวิชาเฉพาะเจาะจง สำหรับขั้นตอนการผลิตหนังสือคู่มือเริ่มจากการออกแบบปกและเตรียมต้นฉบับด้านเนื้อหา การกำหนดรายละเอียดในการพิมพ์ ได้แก่ ขนาดรูปเล่ม จำนวนหน้า ขั้นตอนต่อไปคือ การทำต้นแบบร่าง กำหนดเนื้อหาและภาพประกอบ กำหนดขนาดตัวอักษรในต้นฉบับ เพื่อให้โรงพิมพ์เรียงพิมพ์ตามต้นฉบับ พิสูจน์อักษรแล้วทำขึ้นงานต้นแบบแต่ละหน้าตามต้นฉบับแบบร่างที่กำหนดไว้ ก่อนจะส่งต้นฉบับเข้าสู่กระบวนการพิมพ์และเย็บเล่ม

แนวคิดการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์

ความหมายของการออกแบบ

วิบูล จันทรไวยม์ (2546 : 6) ได้ให้ความหมายของการออกแบบ หมายถึง การวางแผนการทำงาน และการสร้างสรรค์ผลงานชิ้นใหม่ หรือเป็นการดัดแปลงปรับปรุงของเดิมให้ดียิ่งขึ้น โดยใช้ส่วนประกอบของการออกแบบ และหลักการจัดองค์ประกอบเพื่อทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีความงามหรือมีประโยชน์ทางการใช้สอยก็ได้ แล้วแต่จุดมุ่งหมายที่วางไว้

วิรัตน์ พิษณุไพญ์ (2528 : 1) ได้ให้ความหมายของการออกแบบ หมายถึง การใช้ความคิดในการสร้างสร้งงานศิลปะ ด้วยการเลือกการจัดวัสดุและเครื่องมือเพื่อสร้างงานศิลปะที่มีรูปลักษณ์ให้เหมาะสมกับหน้าที่ในด้านความงามและอรรถประโยชน์หรือสร้างสร้งงานศิลปะบริสุทธิ์ที่มีความมุ่งหมายในด้านความงดงาม ความซาบซึ้ง ความสะเทือนใจ เพื่อให้เกิดความนิยม

วัฒน์ ฐะวิภาค (2527 : 10) ได้ให้ความหมายของการออกแบบ หมายถึง การออกแบบจะเกี่ยวข้องกับ การควบคุมและความรู้ในหน้าที่ของเครื่องมือต่างๆ การสร้างสร้งผลงานการออกแบบเป็นสิ่งที่เจริญเติบโตได้ สร้างความหวัง ความฝัน ความต้องการและแรงบันดาลใจให้กับมนุษย์

อารี สุทธิพันธุ์ (2521 : 8-9) ได้ให้ความหมายของการออกแบบ หมายถึง การวางแผนเพื่อกระทำตามที่ต้องการ ตลอดจนรู้จักเลือกวัสดุ วิธีการเพื่อทำตามที่ต้องการนั้น โดยให้สอดคล้องกับลักษณะของรูปและคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดตามความคิดสร้างสร้งหรือเป็นการปรับปรุงรูปแบบของงานที่ดีอยู่แล้วให้เหมาะสม และมีความแปลกใหม่เพิ่มขึ้น การออกแบบจึงเป็นทั้งการสร้างสิ่งใหม่ หรือการปรับปรุงของเดิม การสร้างสร้งผลงานการออกแบบมุ่งหมายในด้านความงดงาม ความซาบซึ้ง ความสะเทือนใจ เพื่อให้เกิดความนิยม

หวูเซี่ยะ หว่อง (Wong, 1975 : 5) ได้กล่าวว่า การออกแบบหมายถึง ความงามของบางสิ่งบางอย่างที่สร้างสร้งขึ้นด้วยความเพียรให้ปรากฏเพียงความงามเพื่อทำให้ผู้พบเห็นเกิดความพึงพอใจ

ดังนั้น การออกแบบจึงมีความหมายโดยสรุปว่า การวางแผนการทำงานและการสร้างสร้งผลงานชิ้นใหม่หรือเป็นการดัดแปลงปรับปรุงของเดิมให้ดียิ่งขึ้น โดยใช้ส่วนประกอบของการออกแบบ และหลักการจัดองค์ประกอบเพื่อทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีความงามหรือมีประโยชน์ทางการใช้สอยก็ได้แล้วแต่จุดมุ่งหมายที่วางไว้

ความหมายของการออกแบบสิ่งพิมพ์

หลักการออกแบบเป็นพื้นฐานสำคัญ การออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ ผู้ทำงานด้านการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์มีความจำเป็นต้องศึกษารายละเอียด กระบวนการออกแบบ องค์ประกอบของการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ และหลักการของการออกแบบสิ่งพิมพ์

องค์ประกอบในการออกแบบ คือ การจัดวาง จัดเรียง ให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้นแก่ชิ้นงาน โดยการใช้เส้น (Line) รูปทรง (Shape) พื้นผิว (Texture) ระยะห่าง (Space) ขนาด (Size) สี (Color) ตัวอักษร (Typography) การนำเอาองค์ประกอบมาใช้สร้างสรรค์งานนั้นขึ้นอยู่กับประเภทและลักษณะของงาน จุดมุ่งหมาย ทักษะ ประสบการณ์ ตลอดจนความพอใจของผู้สร้างสรรค์งานนั้นๆ องค์ประกอบในการออกแบบมีความจำเป็นต่องานศิลป์ในทุกประเภททุกสาขา

การออกแบบสิ่งพิมพ์เป็นศิลปะการเตรียมรูปแบบสิ่งพิมพ์ก่อนเข้าสู่กระบวนการผลิต เพื่อให้เกิดความงามและประโยชน์ใช้สอยตรงตามวัตถุประสงค์ และเป็นการเพิ่มความหมาย ความน่าสนใจ ความสวยงามและความรู้สึกนึกคิดไปยังกลุ่มเป้าหมาย การดำเนินการดังกล่าวทำได้ด้วยการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งพิมพ์อันได้แก่ ตัวอักษร ภาพประกอบ และงานกราฟฟิก ลงบนพื้นที่ว่างของระบบตารางอย่างสร้างสรรค์สวยงาม สอดคล้องกับลักษณะเนื้อหาและรูปแบบของการใช้งานในงานพิมพ์นั้นๆ โดยทั่วไปแล้วการออกแบบสิ่งพิมพ์มีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1. เพื่อเพิ่มความน่าสนใจให้กับสิ่งพิมพ์
2. เพื่อช่วยให้สิ่งพิมพ์ง่ายต่อการอ่านและทำความเข้าใจ
3. เพื่อสร้างความประทับใจและความทรงจำยาวนานให้กับผู้อ่าน

ดังนั้น การออกแบบสิ่งพิมพ์จึงมีส่วนสำคัญในการเพิ่มคุณค่าให้กับสิ่งพิมพ์และช่วยในการผลิตและการใช้สิ่งพิมพ์ได้ประโยชน์สูงสุด (จินทนา ทองประยูร, 2537 : 25)

จุดประสงค์การออกแบบสิ่งพิมพ์ (กะนิง เพชรสมัย, 2541 : 3)

1. เพื่อช่วยในการสื่อความสิ่งพิมพ์ทุกชนิดผลิตขึ้นมาเพื่อสื่อความหมาย ตัวอักษร ภาพประกอบ ตลอดจนลวดลายต่างๆ ที่พิมพ์ลงไปล้วนมีความหมาย สิ่งพิมพ์จึงเป็นสื่อข่าวสารไปยังผู้รับสาร การถ่ายทอดไปยังผู้รับสารจะครบถ้วนถูกต้องเพียงใด ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับรูปแบบ ดังนั้นการออกแบบที่ดีจะช่วยให้สิ่งพิมพ์สื่อความหมายกับผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. เพื่อดึงดูดความสนใจ สิ่งพิมพ์จะสื่อสารกับผู้รับสารได้ต้องดึงดูดความสนใจจากผู้รับสารได้ก่อน เมื่อเกิดความสนใจแล้วจึงจะติดตามเนื้อหาที่บรรจุอยู่ในสิ่งพิมพ์นั้น

3. เพื่ออำนวยความสะดวกในการอ่าน โดยการออกแบบให้อ่านง่าย สบายตา ค้นหาส่วนต่างๆ ได้ง่าย เพื่อให้ผู้อ่านอ่านได้นาน โดยไม่รู้สึกลำบาก เรื่องบางเรื่องแม้มีเนื้อหาน่าสนใจ แต่ถ้า

ออกแบบไม่ดี เช่น ใช้อักษรเล็กเกินไป ระยะบรรทัดถี่เกินไป ก็จะทำให้อ่านยาก อาจทำให้ผู้อ่านล้มเลิกความตั้งใจได้ เป็นต้น

4. สร้างบรรยากาศ การออกแบบที่ดีควรมีบรรยากาศให้สอดคล้องกับเนื้อหา เช่น เรื่องสำหรับเด็กก็ควรออกแบบให้มีสีสันสดใส ตัวอักษรไม่ควรเป็นทางการ ให้อารมณ์ที่สนุกสนานเพลิดเพลิน จึงจะดึงดูดใจเด็กได้ง่าย

ขั้นตอนการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์

การออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ถือเป็นกระบวนการสำคัญที่สุดในกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งพิมพ์ที่ปรากฏต่อผู้รับสาร เพราะในขั้นตอนนี้จะรวมส่วนประกอบในการนำเสนอรูปแบบและเนื้อหา ชนิดของภาพประกอบ แบบตัวอักษร ชนิดกระดาษและเทคนิคการพิมพ์ต่างๆ เข้ามาดำเนินการโดยไม่ให้ละเลย หรือละทิ้งส่วนใดให้หลุดหายไปจากแนวคิดที่ได้กำหนดไว้ การออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์สามารถแบ่งได้เป็น 6 ขั้นตอน (ปราโมทย์ แสงพลลิตธิ, 2540 : 174-179) ดังต่อไปนี้

1. ขั้นศึกษาข้อมูลหรือขั้นตีโจทย์ (Identify) หมายถึง ขั้นพินิจพิจารณาเกี่ยวกับปัญหาของโจทย์ เพื่อให้เข้าใจความต้องการของลูกค้าหรือกลุ่มเป้าหมาย โดยกำหนดรายละเอียดปลีกย่อยที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ลูกค้าหรือโจทย์กำหนด รวมทั้งข้อจำกัด และวิธีการในการสื่อสาร
2. ขั้นร่างแบบจั่วหรือขั้นระดมคำตอบ (Preliminary) หมายถึง ขั้นตอนการแสวงหาคำตอบในหลายหนทางและหลายวิธีการ เพื่อขยายแนวความคิดในการตอบปัญหาให้กว้างขึ้น วิธีการหาคำตอบในขั้นนี้ถือเป็นขั้นตอนแรกที่จะปรากฏออกมาเป็นรูปวาดคร่าวๆ ขนาดเล็ก (Thumbnail) บางกลุ่มนิยมเรียกว่า “แบบสเก็ตช์ขนาดเล็ก” (Thumbnail Sketch) หรือบางกลุ่มเรียกว่า “เลย์เอาต์ขนาดเล็ก” (Thumbnail Layout)
3. ขั้นร่างแบบหยาบ หรือขั้นจัดกลุ่มคำตอบ (Refinement) หมายถึง ขั้นตอนคัดเลือกคำตอบที่มีลักษณะใกล้เคียงกันเข้ากลุ่มเดียวกัน โดยคัดเลือกอันที่เด่นที่สุดในกลุ่มมาออกแบบใหม่เพิ่มเติมเพื่อแสดงรายละเอียดเพิ่มขึ้น เช่น ขนาด การจัดวาง แบบตัวอักษรชนิดคร่าวๆ และการใช้สี เรียกขั้นตอนการจัดกลุ่มคำตอบในขั้นนี้ว่า “สเก็ตช์หยาบ” (Rough Sketch) หรือ “เลย์เอาต์แบบหยาบ” (Rough Layout)
4. ขั้นร่างแบบละเอียด หรือขั้นคำตอบที่สมบูรณ์ (Analyze) หมายถึง ขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับการประเมินและตรวจสอบเกี่ยวกับรายละเอียดของรูปแบบทั้งหมดในส่วนของรายละเอียดเกี่ยวกับตัวอักษร การจัดวางภาพประกอบ การใช้สี การเขียนตัด และการประกอบหน้า โดยนักออกแบบกราฟิกจะต้องออกแบบให้มีลักษณะใกล้เคียงความจริง เรียกว่า “คอมพลีเฮนสึฟ สเก็ตช์”

(Comprehensive Sketch) เพื่อเลือกคำตอบที่ดีที่สุดจากชั้นจัดกลุ่มคำตอบโดยวิธีการเปรียบเทียบ และตัดสินใจเพียงคำตอบเดียว

5. ขั้นตอนจัดทำต้นฉบับงานออกแบบสิ่งพิมพ์หรือกราฟิก เรียกว่า ขั้นตอนตัดสินใจ (Decide) เป็นขั้นตอนสุดท้ายในกระบวนการออกแบบที่นักออกแบบและผู้เกี่ยวข้องตัดสินใจเลือกใช้ชิ้นงานใดชิ้นงานหนึ่งที่ปรากฏอยู่ตรงหน้า ชิ้นงานที่ได้รับการคัดเลือกจะถูกนำไปสู่การจัดทำต้นฉบับทางการพิมพ์ (Artwork) ที่เปรียบเสมือนคำตอบที่ตรงกับโจทย์ในขั้นตอนแรก

6. ชิ้นงานพิมพ์สำเร็จหรือขั้นการนำไปใช้ (Implement) เป็นขั้นตอนของการนำคำตอบซึ่งผ่านการพิจารณาและคัดเลือกแล้วอย่างพิถีพิถันว่าเป็นคำตอบที่ดีและสมบูรณ์ที่สุดเพื่อนำออกเผยแพร่ด้วยสื่อชนิดต่างๆ เช่น ใบปลิว โปสเตอร์ นิตยสาร ฯลฯ

การจัดหน้าสิ่งพิมพ์

การจัดหน้าสิ่งพิมพ์มีส่วนประกอบหลายอย่างได้แก่ ตัวอักษร ภาพ สี เส้น และรูปทรงต่างๆ ที่เป็นภาพกราฟิก ผู้ออกแบบต้องอาศัยหลักการในการจัดวางส่วนประกอบให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมถือเป็นงานศิลปะที่ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับการนำเสนอสื่อสิ่งพิมพ์มาผสมผสานกับความรู้และทักษะทางศิลปะเพื่อให้สิ่งพิมพ์มีคุณค่าด้านความสวยงาม ความเด่น ความน่าสนใจ เครื่องมือที่สำคัญในการจัดหน้าสิ่งพิมพ์ในปัจจุบัน ประกอบด้วยชุดอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ และโปรแกรมจัดหน้า และโปรแกรมที่เกี่ยวข้อง เช่น โปรแกรมการแก้ไขปรับปรุงภาพ การสร้างตัวอักษร และกราฟิก การใช้เครื่องมือสแกนภาพถ่ายและอุปกรณ์เครื่องพิมพ์ที่ใช้พิมพ์ต้นแบบ ชุดอุปกรณ์เหล่านี้ เรียกว่า “เดสทอปพับลิชชิง” (Desktop Publishing) นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ปัจจุบันสามารถทำการจัดหน้าสิ่งพิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์ต่างจากการจัดหน้าในสมัยก่อนที่ใช้การเรียงพิมพ์หรือพิมพ์ตัวอักษรด้วยคอมพิวเตอร์แล้วนำมาจัดหน้าด้วยมือภายหลังทำให้ปรับปรุงแก้ไขยาก เสียเวลาและขาดความต่อเนื่องในการพิมพ์

1. องค์ประกอบศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบ

1.1 ความเป็นเอกภาพ (Unity) การจัดหน้าสิ่งพิมพ์ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของข้อความ รูปภาพ สัญลักษณ์และองค์ประกอบอื่นๆ เพื่อทำให้เกิดผลต่อผู้อ่านหรือผู้ดูไปในทิศทางที่ต้องการ เช่น การกำหนดตัวอักษรไม่ควรมีแบบตัวอักษรมากเกินไปในหนึ่งหน้า เพราะจะทำให้ผู้อ่านสับสนและเข้าใจข้อความได้ช้า ข้อความและรูปภาพไม่ควรวางไว้อย่างกระจัดกระจายมากเกินไป ควรจัดกลุ่มของภาพและข้อให้สัมพันธ์และมีความหมายร่วมกัน ถ้าเป็นสิ่งพิมพ์สี่สีควรจะใส่สีเป็นตัวควบคุมความมีเอกภาพในแต่ละส่วนประกอบให้มีความหมายในกลุ่มเดียวกัน

1.2 ความสมดุล (Balance) การสร้างความสมดุลให้กับหน้าสิ่งพิมพ์เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพื่อไม่ให้ความรู้สึกว่าสิ่งพิมพ์นั้นมีน้ำหนักเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะของวัตถุต่างๆ

ที่ปรากฏในธรรมชาติการจัดวางส่วนประกอบให้สมดุลมี 2 ประเภท คือ ความสมดุลแบบปกติ และความสมดุลแบบไม่ปกติ ความสมดุลแบบปกติเป็นการกำหนดให้ส่วนประกอบที่ปรากฏในหน้าเดียวและหน้าคู่มือองค์ประกอบเหมือนกัน

1.3 สัดส่วน (Proportion) การจัดวางส่วนประกอบต้องกำหนดสัดส่วนให้เหมาะสมเนื่องจากรูปแบบของสิ่งพิมพ์อาจกำหนดเป็นแนวตั้งหรือแนวนอนจึงมีผลกับการกำหนดตัวอักษรข้อความและรูปภาพนั้นๆ

1.4 การสร้างจุดสนใจในสิ่งพิมพ์ (Emphasis) การสร้างความสนใจในหน้าสิ่งพิมพ์สามารถทำได้จากการสร้างจุดเด่นให้ปรากฏในหน้าเดียวหรือหน้าคู่ เพื่อดึงความสนใจและเน้นข้อความหรือรูปภาพที่สำคัญในหน้านั้น วิธีการเน้นจุดสนใจอาจทำได้โดยการใช้ที่ตัดกันระหว่างตัวอักษรและพื้นหลัง เช่น หากพื้นหลังเป็นสีอ่อน ตัวอักษรและภาพควรเป็นสีทึบ ถ้าพื้นหลังเป็นสีพื้นตัวอักษรภาพก็ควรเป็นสีอ่อน การใช้เส้นกรอบภาพเป็นการเน้นตัวอักษรหรือรูปภาพให้มีความเด่นจากฉากหลังได้

1.5 การใช้รูปแบบซ้ำซ้อน (Repetition) การจัดหน้าโดยใช้สื่อที่เหมือนกัน วางไว้ด้วยกันหรือจัดเข้าอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เป็นการสร้างความน่าสนใจได้เช่นเดียวกัน โดยอาจจัดขนาดของวัตถุหรือส่วนประกอบนั้นให้แตกต่างกันและวางในตำแหน่งที่เหมาะสมเพื่อสร้างความน่าสนใจและบ่งบอกลักษณะของสิ่งนั้นได้

1.6 การใช้เส้นและรูปร่าง (Line and form) การวางแนวเส้นมาประกอบการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์จะช่วยเป็นตัวนำสายตาไปยังจุดที่ต้องการนำเสนอได้ เส้นต่างๆ อาจเกิดจากวัตถุหรือตัวอักษรที่วางบนหน้าสิ่งพิมพ์หรือเกิดจากการใช้ลูกศร เส้นตรง เส้นโค้งที่สร้างขึ้นการใช้เส้นและรูปร่าง ในการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์มักนิยมใช้สำหรับงานโฆษณาในหน้าสื่อสิ่งพิมพ์เป็นส่วนใหญ่

1.7 การจัดกรอบในหน้าสื่อสิ่งพิมพ์ (Frame) การจัดกรอบในหน้าสิ่งพิมพ์สามารถทำได้หลายรูปแบบ เพื่อเป็นการเน้นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในกรอบนั้นให้มีความเด่นกรอบอาจเกิดจากการตีเส้นล้อมกรอบตัวอักษรหรือภาพหรือเกิดจากการปลดลวดลายและสีบนพื้นหลัง แต่จะต้องมีความแตกต่างกับตัวหนังสือหรือภาพที่วางอยู่บนพื้นหลังนั้น (สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 2555 : 48-53)

การใช้ภาพประกอบสิ่งพิมพ์

1. หลักการนำภาพประกอบมาใช้ในสื่อสิ่งพิมพ์ (ประชิด ทิณบุตร, 2530 : 43)

1.1 ต้องการให้ข่าวสารดึงดูดความสนใจเพียงใด

1.2 เนื้อหาบางส่วนไม่ชัดเจนควรใช้ภาพประกอบอธิบาย

1.3 อ้างอิงแทนสิ่งที่ปรากฏจริง เมื่อข่าวสารมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องและบ่งชี้ถึงความ เป็นจริงต่างๆ เช่น สถานที่ บุคคล หรือเหตุการณ์ ย่อมต้องการภาพประกอบมาช่วยเสริมความเข้าใจ บรรยากาศและอารมณ์ความรู้สึกต่อผู้ดูให้เกิดความกระฉับกระชวยในวัตถุประสงคข์ของข่าวสาร

1.4 ประกอบข้อมูลทางสถิติ ข่าวสารบางอย่างไม่เหมาะที่จะนำภาพถ่ายหรือภาพเขียน มาแสดงประกอบคำอธิบายให้ชัดเจน เช่น ข้อมูลที่เป็นตัวเลข ข้อมูลทางสถิติ จึงนิยมเขียนเป็นกราฟ แผนภูมิ ตามระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือเป็นภาพประกอบในลักษณะของลายเส้นทาง เรขาคณิต

2. การจัดวางภาพประกอบสิ่งพิมพ์ (สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 2555 : 48-53)

2.1 ควรจัดภาพให้มีความเด่นในแต่ละหน้า โดยไม่ควรวางภาพไว้ตรงบริเวณกลาง หน้ากระดาษหรือจะใช้ในส่วนใดของหน้าก็ได้ควรทำให้หน้าสิ่งพิมพ์นั้นมีความสมดุล

2.2 ควรใช้เฉพาะภาพที่มีความสำคัญและสื่อความหมายได้เหมาะสมกับเนื้อหา สารในเรื่อง

2.3 เน้นภาพที่สำคัญโดยขยายภาพให้ใหญ่กว่าภาพอื่นๆ

2.4 ควรตัดส่วนภาพเฉพาะส่วนที่เหมาะสมเท่านั้น

2.5 จัดวางที่ว่างให้เหมาะสมในหนึ่งหน้า เช่น เว้นกรอบสีขาวบริเวณขอบกระดาษ เว้นช่องไฟระหว่างภาพให้เหมาะสม

2.6 ในกรณีที่มีภาพหลายขนาดในหนึ่งหน้าควรหลีกเลี่ยงการวางภาพใหญ่ ไว้ด้านบน เพราะจะทำให้หน้าสิ่งพิมพ์ขาดความสมดุล ยกเว้นในกรณีที่มีคอลัมน์ตัวอักษรอยู่ ด้านล่าง ถ้าสามารถทำได้ควรวางภาพที่มีขนาดใหญ่ไว้ที่มุมด้านล่างของหน้า

การใช้ตัวอักษรในงานสิ่งพิมพ์

ตัวอักษร หมายถึง พยัญชนะ การจัดเรียงตัวพิมพ์เนื่องมาจากตัวอักษร ตัวเลข ที่มาเรียง เป็นข้อความ เป็นส่วนหนึ่งของงานพิมพ์ซึ่งมีความสำคัญยิ่ง เพราะช่วยให้เกิดการสื่อสารตาม จุดประสงค์ของสิ่งพิมพ์นั้น ปัจจุบันตัวอักษรที่ใช้ในการพิมพ์มีมากมายหลากหลายรูปแบบ ในการใช้โปรแกรมออกแบบสิ่งพิมพ์มีตัวอักษรหลากหลาย มีลูกเล่นพลิกแพลงมากมายที่เอื้ออำนวย แก่การออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์

1. ตัวอักษรที่ใช้ในงานพิมพ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตัวเรียง ซึ่งปัจจุบันมีการเรียง พิมพ์ 2 ลักษณะ คือ

1.1 การเรียงตัวพิมพ์แบบร้อน (Hot Type Computer) เป็นการเรียงพิมพ์โดยใช้ตัว เรียงที่ทำด้วยโลหะ (3 มิติ) และการหล่อตัวเรียงเป็นข้อความด้วยเครื่องจักรกล ตัวเรียงจะแยกกันอยู่

ในกระบวนตามชนิด ตามแบบและขนาด สามารถนำมาใช้ได้หลายครั้ง เมื่อชำรุดหักหรือบิ่น สามารถหล่อใหม่ได้ เป็นตัวเรียงที่ใช้ในการพิมพ์ระบบเลตเตอร์เพรส

1.2 การเรียงตัวพิมพ์แบบเย็น (Cold Type Composition) เป็นการสร้างตัวเรียงโดยการอัดภาพบนกระดาษ (2 มิติ) ผ่านเครื่องพิมพ์แบบต่างๆ บางครั้งเรียกว่า รางยาวใช้ได้ครั้งเดียว เป็นตัวเรียงที่นำมาใช้ในการจัดหน้า ทำอาร์ตเวิร์ค เป็นต้นฉบับพิมพ์ระบบออฟเซต

2. การใช้ตัวอักษรประกอบงานสิ่งพิมพ์ ข้อความหรือตัวอักษรที่ใช้ในงานพิมพ์งานโฆษณาประชาสัมพันธ์ จะได้รับการกลั่นกรองจากนักคิดคำโฆษณา ผู้กำกับศิลป์ ลูกค้าก่อนออกสู่สายตาสาธารณชน นับเป็นกระบวนการสร้างสรรค์และยิ่งใหญ่ไม่แพ้งานเขียนอื่นๆ สิ่งพิมพ์ที่เราพบเห็นกันในปัจจุบัน จะมีตัวอักษรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเราใช้ตัวอักษร (จินตนา ถิ่นแก้ว, 2555 : 48-51) ในกรณีต่อไปนี้

2.1 การใช้ตัวอักษรเพื่อการอธิบาย หรือบรรยายเนื้อหาที่เรียกว่าตัวพื้น นักออกแบบจะต้องออกแบบให้สอดคล้องกับประเภทของสิ่งพิมพ์และการรับรู้ เช่น หนังสือโดยทั่วไปแล้วจะมีข้อกำหนดตามวัยต่างๆ ดังนี้ ระดับอนุบาล ควรใช้ตัวขนาด 30 พอยท์ขึ้นไป ระดับประถมศึกษาปีที่ 1-ประถมศึกษาปีที่ 2 ควรใช้ตัวขนาด 24-32 พอยท์ ระดับประถมศึกษาปีที่ 3-ประถมศึกษาปีที่ 4 ควรใช้ตัวขนาด 18-24 พอยท์ ระดับประถมศึกษาปีที่ 5-ประถมศึกษาปีที่ 6 ควรใช้ตัวขนาด 16-18 พอยท์ ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-มัธยมศึกษาปีที่ 6 ควรใช้ตัวขนาด 16 พอยท์ ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป ควรใช้ตัวขนาด 14-16 พอยท์ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับระยะในการมองเห็นด้วย เช่น ถ้าเป็นหนังสือ เอกสาร ระยะการมองปกติ ขนาดของตัวอักษรไม่เป็นปัญหา แต่ถ้าเป็นสิ่งพิมพ์ประเภทโปสเตอร์ ป้ายโฆษณากลางแจ้ง ผู้ออกแบบควรพิจารณาเรื่องขนาดของตัวอักษรด้วย

2.2 การใช้ตัวอักษรเพื่อเป็นจุดเด่นในการดึงดูดสายตา ส่วนใหญ่จะใช้เป็นชื่อเรื่อง หัวข้อเรื่อง หรือหน้าปกหนังสือ ซึ่งมักจะมีความใหญ่

3. ตัวอักษรที่ใช้ในการออกแบบและจัดทำต้นฉบับสิ่งพิมพ์มี 3 ลักษณะได้แก่

3.1 ตัวพื้นหรือตัวกลาง (Base Line) เป็นตัวอักษรที่ใช้ส่วนใหญ่ในสิ่งพิมพ์ เช่น การจัดทำหนังสือ ตัวพื้นจะเป็นตัวเดินเรื่อง นับว่าเป็นตัวที่สำคัญมากเพราะผู้อ่านต้องมอง ต้องอ่านตลอดทั้งเรื่อง และใช้เวลาในการอ่านส่วนใหญ่อยู่กับตัวพื้น

3.2 ตัวเน้น (Emphasis) เป็นตัวที่มีขนาดเท่ากับตัวพื้น แต่มีแบบหรือลักษณะที่แตกต่างออกไปเช่น ตัวเอน ตัวหนา หรือตัวที่มีช่องไฟห่างมากกว่าตัวพื้น เพื่อเน้นข้อความสำคัญหรือต้องการตกย้ำความเข้าใจ บางครั้งการใช้ตัวเน้นอธิบายจะมีส่วนทำให้ผู้อ่านตื่นเต้นและจดจำได้ดีกว่าตัวพื้น



3.3 ตัวหัวเรื่อง (Head Line) เป็นตัวหนาและใหญ่ขนาดประมาณ 40-72 พอยท์ ตัวหัวเรื่องทำหน้าที่สร้างความสนใจ สะดุดตา ชักจูงให้อยากอ่านรายละเอียดต่อไป ปัจจุบันมี การทำตัวซ้อน ตัวห่าง ตัวอิสระที่หันไปตามทิศทางต่างๆ หัวเรื่องที่ตีพิมพ์มักจะบอกถึงประโยชน์ที่ ผู้อ่านจะได้รับการนำเสนอข่าวใหม่หรือข้อความที่เป็นจริง

4. การเลือกตัวอักษรสำหรับต้นฉบับสิ่งพิมพ์

การเลือกตัวอักษร สำหรับการทำต้นฉบับสิ่งพิมพ์ จุดสำคัญคือ ควรอ่านได้ง่าย (Legibility) เข้าใจง่าย (Readability) และมีความงาม น่าสนใจ (Beautifullity) นอกจากนี้ควรคำนึงถึงข้อต่างๆ ต่อไปนี้

4.1 รูปแบบตัวอักษร (Type Face) อักษรไทยมีหลายรูปแบบ สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ เช่น ตัวแบบราชการ ตัวแบบอารักษ์ ตัวแบบหัวกลม ตัวแบบหัวตัด (ตัวรีบบิ้น) ตัวแบบ ไม่มีหัว (ตัวหัวบอด) และตัวประดิษฐ์ ควรเลือกตัวให้เหมาะสมกับงาน เช่น งานเอกสารตำราควรใช้ ตัวอักษรในกลุ่มตัวแบบราชการ บัตรเชิญสำหรับผู้ใหญ่ควรใช้ตัวแบบอารักษ์ การ์ดเชิญสำหรับวัยรุ่นควรมีลักษณะที่ตนเองแปลกตา เป็นต้น อักษรตัวภาษาอังกฤษจะแบ่งเป็นกลุ่มๆ มีโค้ดหรือ รหัสกำกับไว้ให้เลือกใช้ได้มากมาย

4.2 ขนาดของตัวอักษร (Size) ขนาดความสูงของตัวอักษรควรจะสอดคล้องกับวัย ของผู้อ่าน การรับรู้ของกลุ่มเป้าหมาย ตำแหน่งหรือระยะในการมองเห็น ตัวอักษรภาษาอังกฤษ ควรใช้ความสูง 12, 14, 16 พอยท์ เป็นตัวพื้น นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงความกว้างของคอลัมน์ และการเว้นวรรคด้วย เช่น ตัวอักษรขนาด 9, 10, 11, 12 พอยท์ ควรใช้ความกว้างของคอลัมน์ 18-24 ไพก์ (ประมาณ 7-13.5 เซนติเมตร) นอกจากนี้ขนาดของตัวอักษรจะมีผลต่อเนื่องกันในสิ่งพิมพ์ ความหนา ของหนังสือมีผลต่อต้นทุนการผลิตและราคาขายด้วย

4.3 ความกลมกลืนของตัวอักษร ควรใช้ตัวอักษรที่มีลักษณะเข้ากันได้ (Unity) เป็น ตัวอักษรแบบเดียวกันหรือคล้ายกันเพื่อให้เกิดความกลมกลืนหรือความเป็นหน่วยเดียวกัน

4.4 ลักษณะและอารมณ์ของตัวอักษร (Type Character) ตัวอักษรแต่ละแบบให้อารมณ์ และความรู้สึกที่แตกต่างกัน จึงควรพิจารณาให้เหมาะสมกับเรื่องที่ต้องการแสดงออก เช่น ความหวาน ซึ้งของนวนิยาย ความลึกลับน่ากลัวของเรื่องผี ความยิ่งใหญ่ของเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่จะเป็นตัวประดิษฐ์หรือตัวเรียง

4.5 ความกว้างของข้อความหรือคอลัมน์ (Column) ควรกำหนดให้เหมาะสมกับ ขนาดความกว้างยาวของสิ่งพิมพ์ เช่น ถ้าเป็นหนังสือขนาด 8 หน้ายกธรรมดา หรือ 8 หน้ายกพิเศษ 2 คอลัมน์จะกว้างประมาณ 8-9 เซนติเมตร ถ้า 3 คอลัมน์จะกว้างประมาณ 5-6 เซนติเมตร นิตยสาร บางฉบับอาจจะทำเป็น 4 คอลัมน์เพื่อให้ดูโปร่งตา น่าอ่าน ซึ่งกว้างประมาณ 3-4 เซนติเมตร

ตัวอักษรที่ใช้ในการพิมพ์นับเป็นสิ่งสำคัญ หากมีความผิดพลาด ตัวสะกด การันต์ตกหล่น สิ่งพิมพ์จะลดคุณค่าลง ตัวอักษรที่ใช้ในการพิมพ์มีทั้งที่เขียนหรือออกแบบขึ้น โดยให้มีอารมณ์ความรู้สึก สอดคล้องกับเนื้อหาที่แสดงออก ตัวอักษรที่หล่อจากโลหะ โลหะผสม อลลอย ทองแดง และตัวอักษรที่เกิดจากการพิมพ์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์โดยใช้อธิบายหรือบรรยายเนื้อหา อธิบายภาพ และใช้เป็นจุดเด่น ดึงดูดความสนใจ การสั่งตัวเรียงต้องคำนึงถึงรูปแบบ ขนาดของตัวอักษร (มีหน่วยเป็นพอยท์ มีขนาดตั้งแต่ 8-72 พอยท์) ขนาดกว้างของคอลัมน์ และมีรูปแบบ การจัดตัวอักษรต่างๆ เช่น เสมอหน้า เสมอหลัง กึ่งกลางแบบอิสระ

สรุปได้ว่าในกระบวนการออกแบบและผลิตสิ่งพิมพ์เป็นขั้นตอนหนึ่งซึ่งมีความสำคัญอย่างมาก การทำต้นแบบของสิ่งพิมพ์การจัดทำต้นฉบับในส่วนที่เป็นตัวอักษร ข้อความภาพประกอบ เมื่อจัดทำต้นฉบับเสร็จเรียบร้อยแล้วจะเรียกต้นฉบับนั้นว่า “อาร์ตเวิร์ค” ซึ่งจะเป็นต้นฉบับสำหรับการนำไปทำแม่พิมพ์ในกระบวนการพิมพ์ต่อไป ปัจจุบันมีการนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการออกแบบต้นฉบับสิ่งพิมพ์ ซึ่งเรียกว่า ระบบเดสก์ท็อปพิบลิชซิง (Desktop Publishing) การนำคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วยทำให้การออกแบบต้นฉบับสะดวกและรวดเร็วขึ้น ทั้งการทำตัวเรียงตัวอักษรลักษณะต่างๆ ภาพประกอบ การจัดหน้า การจัดเก็บข้อมูล และยังช่วยลดขั้นตอนในการทำต้นฉบับ การนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการออกแบบต้นฉบับสิ่งพิมพ์จะมีสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งจะประกอบด้วย การใช้ตัวอักษร การใช้ภาพกราฟิก และการประกอบหน้าของต้นฉบับ การออกแบบสิ่งพิมพ์ควรคำนึงถึงวัตถุประสงค์และเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อ นักออกแบบต้องค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อกำหนดแนวคิดของการออกแบบให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ตั้งแต่รูปแบบของสิ่งพิมพ์ วัสดุที่ใช้สำหรับพิมพ์ การดำเนินเนื้อเรื่อง แนวภาพที่จะนำมาประกอบ ลักษณะตัวอักษร สี สัน ตลอดจนงบประมาณที่จะใช้ การเรียบเรียงเนื้อหา หัวเรื่องหลัก หัวเรื่องรอง รวบรวมภาพประกอบหรือหาแนวลักษณะภาพที่ต้องการ มาประกอบในชิ้นงาน ภาพดังกล่าวอาจเป็นภาพถ่าย ภาพกราฟิก ควรมีการตรวจสอบแบบที่จัดทำว่าตรงกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่ น่าสนใจเพียงใด

ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และการได้รับความพึงพอใจ

แคลทซ์ บลัมเบอร์ และกูริวิทซ์ (Katz, Blumber and Gurevitch, 1974, The Used of Mass Communication : 11-35) ได้ศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจ โดยเน้นความสำคัญที่ผู้รับสาร โดยผู้รับสารจะเป็นตัวจักรในการตัดสินใจเลือกใช้ประเภทของสื่อ และเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการของแต่ละบุคคลโดยอาศัยพื้นฐานความต้องการของตัวเอง

เป็นหลักซึ่งการตัดสินใจเลือกรับสื่อนั้นผู้รับสารจะดูในแง่ที่ว่าคนต้องการอะไร จากสื่อใด สารประเภทไหน และสารนั้นตอบสนองความต้องการของคนอย่างไรถือได้ว่าเป็นการเน้นความสำคัญของผู้รับสารในฐานะผู้กระทำการสื่อสาร โดยผู้รับสารไม่ได้เป็นเพียงผู้รับเอาอิทธิพลจากสื่อมวลชนเท่านั้น ยังต้องการการตอบสนองประโยชน์และความพึงพอใจของตนอีกด้วย การศึกษาในแนวการใช้ประโยชน์และได้รับความพึงพอใจจากสื่อมวลชนเน้นความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคิดและความคิดเห็นส่วนบุคคล การศึกษาทฤษฎีนี้จึงเน้นความต้องการและสาเหตุของความ ต้องการของประชาชนผู้ใช้สื่อมวลชนอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการทางสังคมและจิตวิทยาของผู้ใช้

วิกเตอร์ เอช วรูม (Victor H. Vroom, 1964 : 99) ให้ความหมายของความพึงพอใจว่า หมายถึง ผลที่ได้รับจากการที่บุคคลได้เข้าไปมีส่วนร่วมในงานที่ตนทำ ความพึงพอใจหรือทัศนคติ นั้นเป็นคำที่ใช้แทนกันได้และทัศนคติในทางลบ จะแสดงให้เห็นถึงความไม่พึงพอใจในงานนั้นๆ อีกส่วนหนึ่ง

สายจิตร์ สุขสงวน (2546 : 14) ให้ความหมายของความพึงพอใจว่าเป็นความรู้สึกที่มีต่อ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นไปได้ทั้งทางบวกและทางลบ แต่ถ้าเมื่อใดที่สิ่งนั้นสามารถตอบสนองความต้องการหรือทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายได้ ก็จะเกิดความรู้สึกทางบวกแต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าสิ่งใด สร้างความรู้สึกผิดหวังไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกทางลบเป็นความรู้สึกไม่ พึงพอใจ

กิติมา สุรสนธิ (2542 : 99) กล่าวว่าไว้ว่า ผลการสื่อสารทางบวก (Positive Effect) หมายถึง ผู้รับสารที่มีปฏิกริยาในทางบวกหรือเชิงตอบรับ จะแสดงอาการพึงพอใจ สนับสนุน การส่งสารของ ผู้ส่งสารอาจออกมาในรูปคำพูด การปรบมือหรือการแสดงอื่นๆ

ปาล์มกรีน และเรย์เบิร์น (Palmgreen and Rayburn, อ้างถึงในเมืองยศ จันทรมหา, 2538 : 19) ได้กล่าวว่า ความพึงพอใจสามารถตีความหมายได้ 2 ประเด็นคือ

1. ความพึงพอใจที่บุคคลแสวงหาจากสื่อ (Gratifications Sought) เป็นการมองในแง่ผล จากความเชื่อ ความคาดหวัง ของบุคคลตลอดจนการประเมินค่าเกี่ยวกับความพึงพอใจที่สื่อจะพึงให้ ได้อันเป็นแรงจูงใจผลักดันให้บุคคลเปิดรับสื่อ

2. ความพึงพอใจที่บุคคลได้รับสื่อ (Gratifications Obtained) เป็นการมองในแง่ผลที่ บุคคลได้รับหลังจากการเปิดรับสื่อหรือเนื้อหาของสื่อประเภทต่างๆ ซึ่งจะย้อนกลับไปสนับสนุน หรือเปลี่ยนแปลงตามความเชื่อเดิม ตามความเชื่อของนักจิตวิทยาเชื่อว่า ความสุขของมนุษย์เกิดจาก การได้รับการตอบสนองความต้องการที่มีอยู่และจะเป็นตัวกระตุ้นหรือผลักดันให้มนุษย์เกิดการ แสดงพฤติกรรม

แมคเควล (McQuail อ้างถึงใน ศิริชัย ศิริกาเย และกาญจนา แก้วเทพ, 2531 : 110-112) ได้ศึกษาการใช้สื่อมวลชนของผู้รับสารพบว่าผู้รับสารต่างรับชมหรือเลือกใช้สื่อมวลชน เนื่องจากมีความต้องการต่างๆ ดังนี้

1. ทางด้านสารสนเทศ

1.1 เพื่อทราบถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนเอง สภาพปัจจุบันที่อยู่รอบตัว สภาพปัจจุบันของสังคม

1.2 เป็นเครื่องมือในการแสวงหาข้อแนะนำในทางปฏิบัติ ความคิดเห็น และในการตัดสินใจ

1.3 สนองตอบความอยากรู้อยากเห็นและสนองความสนใจ

1.4 เป็นการเรียนรู้เป็นการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

1.5 สร้างความรู้สึกที่มั่นคง

2. ความต้องการสร้างเอกลักษณ์ให้แก่บุคคล

2.1 ให้แรงเสริมแก่ค่านิยมส่วนบุคคล

2.2 ให้ตัวแบบทางพฤติกรรม

2.3 แสดงออกร่วมกับค่านิยมอื่นๆ

2.4 เข้าใจตนเอง

3. ความต้องการรวมตัวและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

3.1 มองเห็นสภาพแวดล้อมของบุคคลอื่น

3.2 ใช้แทนเพื่อน

3.3 ช่วยดำเนินบทบาททางสังคม

3.4 นำไปใช้ในการสนทนาและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

3.5 เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมกับคนอื่นที่ประสบปัญหาเดียวกัน

3.6 สร้างสายสัมพันธ์กับครอบครัวเพื่อนและสังคม

4. ต้องการความบันเทิง

4.1 หลีกหนีหรือหลีกเลี่ยงปัญหาต่างๆ

4.2 ผ่อนคลายความเครียด

4.3 ได้มีอะไรทำเพื่อใช้เวลาให้หมดไป

4.4 ปลดปล่อยอารมณ์

4.5 เป็นการกระตุ้นทางเพศ

4.6 ได้วัฒนธรรมที่เป็นของแท้ ความสนุกสนานทางสุนทรีย์

โดยสรุปความหมายของความพึงพอใจเป็นความรู้สึกของบุคคลในทางบวก ความชอบ ความสบายใจ ความสุขใจต่อสภาพแวดล้อมในด้านต่างๆ ความรู้สึกที่พอใจต่อสิ่งทำให้เกิดความชอบ ความสบายใจ บุคคลเลือกใช้สื่อหรือเปิดรับสื่อแตกต่างกันไป สนองตอบความอยากรู้ อยากเห็นและสนองความสนใจ ความต้องการรวมตัวและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมร่วมกับคนอื่นที่ ปัจจัยเหล่านี้เป็นแรงจูงใจให้บุคคลเกิดการคาดหวังจากสื่อมวลชน มีผลให้ได้รับการตอบสนองความพึงพอใจ ดังนั้นในการสื่อสารควรจะเตรียมสารและเตรียมสื่อให้เหมาะสมกับผู้รับสารกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางการสื่อสารที่ตั้งไว้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อภิวัดน์ ปันทะรงและคณะ (2555) ศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนรอบอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และเพื่อศึกษาความพึงพอใจที่มีต่อการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนรอบอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวน 100 คน โดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ ผลการศึกษาพบว่า การประเมินผลการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทคู่มืออัตลักษณ์มีค่าประเมินอยู่ในระดับมาก ข้อที่มีค่าเฉลี่ยประเมินมากที่สุดคือ สื่อมีความน่าสนใจและสื่อเหมาะสมใช้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ การประเมินผลการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ประเภท แผ่นพับ พบว่า มีค่าประเมินอยู่ในระดับมาก หัวข้อที่มีค่าเฉลี่ยประเมินมากที่สุด คือ สื่อมีเนื้อหาเข้าใจง่าย การออกแบบสิ่งพิมพ์โปสเตอร์ ค่าประเมินมากที่สุด สื่อมีปริมาณเหมาะสม

อัญชลี วงษ์ดี (2553) ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาคู่มือเตรียมตลอดวิถีธรรมชาติพบว่า การพัฒนาคู่มือเตรียมตลอดวิถีธรรมชาติ โดยพัฒนาเนื้อหาของคู่มือจากการทบทวนวรรณกรรม และใช้กรอบแนวคิดทางการศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ลักษณะเนื้อหา เป็นแบบการถาม ตอบ เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้ รวมทั้งมีการใช้รูปภาพประกอบ คู่มือผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์และความชำนาญเรื่องกระบวนการเตรียมตลอดและการตลอดวิถีธรรมชาติจำนวน 4 ท่าน ได้ค่าความสอดคล้องของเนื้อหาเท่ากับ 0.93 วิเคราะห์และแก้ไขรูปแบบคู่มือตามกระบวนการผลิตสื่อสิ่งพิมพ์จึงได้รูปเล่มขนาด A5 จำนวน 22 หน้า จัดทำด้วยกระดาษมัน พิมพ์ 4 สี มีภาพประกอบ ผลจากการนำคู่มือไปทดสอบความตรงเฉพาะหน้า จากหญิงตั้งครรภ์จำนวน 30 ราย ที่มารับบริการที่โรงพยาบาลบ้านห้วยแถลง ได้ค่าประสิทธิภาพของสื่อเท่ากับ 0.98 สรุปได้ว่า คู่มือมีคุณภาพเพียงพอ

ศศิทอง บัวทอง (2549) ศึกษาเกี่ยวกับผลของการใช้กิจกรรมกระบวนการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมประกอบสิ่งพิมพ์ที่มีความตระหนักในปัญหาค่านิยมฟุ้งเฟ้อของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนลาดปลาเค้าวิทยาคม ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนที่ใช้กิจกรรมกระบวนการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมประกอบสิ่งพิมพ์มีความตระหนักในปัญหาค่านิยมฟุ้งเฟ้อสูงกว่านักเรียนที่ไม่ได้ใช้กิจกรรมกระบวนการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมประกอบสิ่งพิมพ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

เกรียงวีย์ เผ่าผึ้ง (2548) ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาคู่มือการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านคิดวิเคราะห์และเขียนสื่อความหมายสำหรับครูภาษาไทย ผลการวิจัยพบว่า ครูภาษาไทยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านคิดวิเคราะห์และเขียนสื่อความหลังการศึกษาคู่มือสูงกว่าก่อนใช้คู่มืออย่างมีนัยสำคัญที่ .05 และมีค่าเฉลี่ยความรู้ความเข้าใจอยู่ในระดับมาก

ลินดา เฟ่งสุวรรณ (2550) ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิผลของสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อส่งเสริมพฤติกรรมการประหยัดพลังงานในอาคาร กรณีศึกษานักศึกษาปริญญาโทภาคปกติ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ผลการการศึกษาพบว่า การรับสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อส่งเสริมพฤติกรรมการประหยัดพลังงานในอาคาร ทำให้กลุ่มตัวอย่างมีความรู้และพฤติกรรมการประหยัดพลังงานเพิ่มมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

ชาญชัย รอดเลิศ (2554) ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาและออกแบบสื่อการเรียนรู้งานศิลปหัตถกรรมปลาดตะเพียน ผลการศึกษาพบว่า ความพึงพอใจด้านสื่อสิ่งพิมพ์อยู่ในระดับมาก สื่อสิ่งพิมพ์สร้างความประทับใจทำให้จดจำข้อมูล ง่ายต่อการทำความเข้าใจและมีความสวยงาม

วัณจินต์ ทองเกลียวทวี (2555) ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหนังสืออ่านเพิ่มเติม เรื่อง ของดีเมืองสวรรคบุรี เพื่อเสริมความสามารถในการอ่าน คิดวิเคราะห์ และเขียน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ผลการศึกษาพบว่านักเรียน มีความพึงพอใจต่อหนังสืออ่านเพิ่มเติมในระดับมากที่สุด เพราะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องท้องถิ่นที่นักเรียนพบเห็นอยู่เป็นประจำ เนื้อหาไม่ซับซ้อนตรงกับความสนใจภาพประกอบดึงดูดความสนใจ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่าคู่มือเป็นหนังสือประเภทหนึ่งจัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมเรื่องราวและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์แนวโน้มนเฉพาะด้าน เรื่องราวที่น่าสนใจหรือเรื่องสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งโดยให้รายละเอียดสั้น กระชับรัด การผลิตคู่มือควรมีการกำหนดวัตถุประสงค์ในการผลิต คำนึงถึงความสะดวกของผู้ใช้ ความน่าสนใจ ความเหมาะสมที่จะใช้ในการเผยแพร่ข้อมูล ด้านเนื้อหาคู่มือควรตรงกับเรื่องที่ศึกษา ควรนำเสนอเนื้อหาให้เหมาะสมกับพื้นความรู้ ภาษาเข้าใจง่าย การปรับปรุงเนื้อหาให้ทันสมัย มีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับเทคนิค

ในการผลิตคู่มือควรใช้ตัวอักษรที่มีรูปแบบที่ชัดเจนอ่านง่ายภาพประกอบชัดเจนใช้สื่อความหมาย
ได้ดี ลักษณะรูปเล่มมีความน่าสนใจดึงดูดความสนใจผู้อ่าน

